

КРИЗОВИЙ СТАН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ: ПЕРЕДУМОВИ І СИМПТОМИ ВИНИКНЕННЯ КРИЗИ

У статті розглядаються основні причини виникнення криз сільськогосподарських підприємств, подаються аналіз, класифікація, масштаби дії, моніторинг, а також можливі виходи з кризи.

В статье рассматриваются основные причины возникновения кризисов фермерских хозяйств, представляются анализ, классификация, масштабы действия, мониторинг, а также возможные выходы из кризиса.

The article looks into main reasons of the crisis in farming sector with further analysis of these reasons, their classification, scale and monitoring suggesting possible ways out.

сільськогосподарське підприємство, криза, класифікація аграрних криз, фактори кризового стану підприємства, моніторинг стану підприємства

Ринкова економіка розвивається циклічно. Економічне зростання змінюється спадом виробництва, розквіт – кризою і депресією. Багаторічні спостереження свідчають, що циклічні коливання мають синхронний характер. Вони відбуваються зі сталою послідовністю і, як правило, у чітко визначених часових межах. Це дає підстави розглядати циклічність як загальну закономірність економічного розвитку.

Неприпустимим є спрощений підхід до розвитку аналізу економічного циклу. Циклічність – це специфічна форма ринкової економіки. У зв'язку з цим економічна криза несе в собі як руйнівну, так і конструктивну функцію.

Криза на сільськогосподарських підприємствах є необхідною ланкою економічного оновлення, інструментом формування нової, вищої (порівняно з попереднім розвитком) системи структурних зв'язків, однією з найважливіших умов самоудосконалення господарського механізму, особливо у сільському господарстві.

Криза у сільському господарстві може погіршити ситуацію і в інших суміжних галузях, адже агропромисловий комплекс забезпечує продовольчу безпеку і гарантує робочі місця в сільській місцевості. Саме тому важливим є питання визначення передумов і симптомів виникнення аграрних криз.

Проблемам виникнення криз присвячені роботи таких вчених, як: Г. Базарова, С. Беляєва і Л. Белих. Дослідники визначають кризу як надзвичайну ситуацію, внаслідок якої виникають значні збої в основних підсистемах підприємства [1], Ю.Є. Гайворонська зазначає, що «криза підприємства – це прояв протиріч між показниками розвитку структурних елементів усередині підприємства або елементів зовнішнього середовища, які ставлять під загрозу подальший розвиток підприємства. Криза підприємства – обмежений у часі процес – може бути керований або, як мінімум, утримуватися в певних межах, оскільки знаходиться під впливом як внутрішньофірмових, так і зовнішніх факторів» [2]; А. Чернявський уявляє кризу підприємства як ситуативну характеристику функціонування будь-якого суб'єкта, що є наслідком невизначеності

в його зовнішньому і внутрішньому середовищах [3]; В. Кошкін розглядає кризу підприємства як незапланований процес обмеженого продовження й обмеженої можливості впливу менеджменту на діяльність підприємства з важко прогнозованими наслідками, які ставлять під загрозу весь подальший розвиток підприємства [4] та ін.

Усі наведені вище визначення сутності «криза підприємства» вказують на виникнення кризи як незапланованого процесу, на який впливають фактори макро- та мікросередовища. Тому необхідним є проведення на підприємстві постійного моніторингу фінансових показників, ринку, внутрішнього устрою підприємства. Важливим є передбачення кризової ситуації та усунення всіх можливих перешкод для подальшої діяльності.

Проте дослідження економіко-господарського механізму причин виникнення і симптомів розвитку криз приділено недостатньо уваги, особливо у зв'язку з економічною глобальною кризою у державі, що слугувало ще більшою занепаду сільського господарства як галузі.

Постановка завдання передбачає вирішення питань систематизації криз у сільському господарстві, їх класифікацію, проведення моніторингу й аналізу стану сільськогосподарського підприємства, визначення масштабів кризового фінансового стану підприємства і можливі шляхи виходу з нього.

Довготривала фінансова криза у сільському господарстві зробила сільськогосподарських товаровиробників неконкурентоспроможними учасниками аграрного ринку.

Криза у сільському господарстві може погіршити ситуацію і в інших суміжних галузях, адже агропромисловий комплекс забезпечує продовольчу безпеку і гарантує робочі місця в сільській місцевості.

Річне поточне фінансування державних програм з підтримки сільського господарства скорочено більш ніж утричі. Зокрема зменшено дотацію з держбюджету на підтримку тваринництва, повністю припинено фінансування компенсації вартості придбаної аграріями сільгосптехніки вітчизняного виробництва. Уряд не дав чіткої відповіді, чи буде діяти механізм часткової компенсації відсотків за кредитами.

Відсутність кредитів та зростання цін, у першу чергу, на мінеральні добрива та паливно-мастильні матеріали негативно вплине на хід посівної кампанії. Розрахунки фахівців показують, що у 2009 р. витрати сільгоспвиробників на один гектар ріллі будуть становити 3,5 тис. грн, що на 800 грн більше минулого року.

Через трикратне зростання цін на міндобрива аграрії забезпечені ними лише на 20–40%. Набагато кращою є ситуація із посівним матеріалом – господарства забезпечені ними на 80–91%. Але закупити елітне зерно селяни, у більшості випадків, у цьому році не змогли. Урядові нововведення ситуацію не поліпшують, а навпаки – результат призводить до погіршення ситуації в галузі. Так, введення у 2009 р. спеціального режиму оподаткування, що передбачає сплату «переробниками» 20% ПДВ, призвело до зростання вартості продукції переробної галузі, скорочення обсягів виробництва у харчовій і переробній промисловості – у межах 40%.

На підтримку фермерства держава у 2009 р. виділила у 8 разів менше коштів, ніж у 2008 р. На сьогодні в галузі працює багато фермерських господарств, але більшість з яких знаходяться на межі банкрутства.

Без дотацій та державної підтримки галузь поставлена на коліна. Тому селянам у цій ситуації потрібна допомога в залученні банківських кредитів та відтермінування погашення раніше виданих.

Кредитна підтримка аграріїв є найболючішою темою, хоча банкіри й запевняли, що цього року кредитування села, незважаючи на кризу, продовжиться. Але зрозуміло, що 18–30%-ві ставки селяни не подужають. Потрібні державні компенсації, яких зараз немає.

Значним мінусом розвитку сільського господарства, як провідної галузі економіки, є також нераціональне землекористування (розораність сільськогосподарських угідь у країні сягнула критичного рівня – 81%, а в окремих регіонах навіть 90–95%), застаріла техніка (80–90% машинно-тракторного парку відпрацювали амортизаційний строк), недостатність природоохоронних та агротехнічних заходів, що призводить до небувалих ерозійних і деградаційно-руйнівних процесів, внаслідок яких щорічні втрати гумусу становлять приблизно 11 млн тонн, з ерозією втрачається до 30% внесених мінеральних добрив.

Ще однією проблемою у цій сфері є монополні дії постачальників матеріально-технічних ресурсів, унаслідок чого протягом останніх десяти років темпи зростання цін на них у сільському господарстві майже в шість разів перевищили темпи зростання цін на сільськогосподарську продукцію. Нерозвинутість ринкової (збутової, обслуговуючої, експортної) інфраструктури та недосконалість механізмів регулювання кон'юнктури аграрних ринків призводить до значних цінових коливань, зокрема на ринку зерна ціни наприкінці маркетингового року майже вдвічі перевищують ціни початку року.

Не сприяє врожайності зернових, соняшника та цукрових буряків розпаювання земель, адже їх вирощують на великих масивах. Форма плати за оренду переважно натуральна, тобто розрахунки сільськогосподарською продукцією (81%). Грошима було виплачено лише 1% від загальної суми виплат за орендними договорами. Поза процесами реформування залишається соціальна сфера села.

Обґрунтування критеріїв класифікації аграрних криз на основі виявлення їх природи, причин, що викликали й ініціювали кризу, дозволило обґрунтувати напрямки запобігання і подолання економічних криз у сільському господарстві. Згідно із запропонованою класифікацією виділяють аграрні кризи на мікро- і макрорівні (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація аграрних криз

Груповая ознака	Види криз
<i>Аграрні кризи на макрорівні</i>	
Залежно від обсягу виробництва і ступеня задоволення потреб	– криза надвиробництва – криза недовироблення
За структурою соціально-економічних відносин, що детермінують природу виникнення	– економічна – соціальна – організаційна – технологічна
За можливостями прогнозування	– передбачувана (закономірна) – несподівана (випадкова)
Залежно від масштабу	– регіональна – національна – світова
За характером виникнення	– кон'юнктурна – структурна – циклічна
<i>Аграрні кризи на мікрорівні</i>	
Залежно від фактора, що визначає природу кризи	– криза виробництва – фінансова криза – криза управління – криза маркетингу
Залежно від етапу життєвого циклу підприємства	– криза розвитку – криза лідерства – криза автономії – криза втрати контролю – криза бюрократизму (криза делегування повноважень) – криза синергії

Настання аграрної кризи тестується на макрорівні критичним погіршенням показників розвитку аграрного виробництва в країні або регіоні порівняно з попереднім періодом або світовими тенденціями (для регіону – тенденціями розвитку галузі в країні). Кризи на мікрорівні проявляються у різкому погіршенні фінансово-економічних характеристик сільськогосподарського підприємства у динаміці і відображають особливості розвитку конкретного підприємства.

З огляду на вищезазначені проблеми визначимо основні пріоритети структурної перебудови агропромислового комплексу: розробити стратегію охорони та раціонального використання земель сільгосппризначення в процесі завершення приватизації землі; забезпечити формування цивілізованого ринку землі та майна як правової основи для залучення інвестицій в аграрний сектор; запровадити систему іпотечного кредитування з метою забезпечення довгострокових кредитів та інвестицій у сільськогосподарське виробництво; сприяти розробці та впровадженню новітніх та ресурсощадних технологій, максимальному використанню місцевих ресурсів та джерел енергії альтернативного біологічного походження; удосконалити систему лізингу, як одного з фінансових джерел технічного оновлення сільськогосподарського виробництва; вдосконалити механізми надання підтримки аграрному сектору в напрямку стимулювання показників продуктивності; запровадити страхування ризиків сільськогосподарської діяльності; здійснювати заставні та інтервенційні операції з метою стабілізації цінової ситуації на зерновому ринку; поліпшити соціальну сферу на селі за рахунок розвитку альтернативних видів діяльності: туризму, промислів, приватної сфери побутового обслуговування.

Відповідно до плану дій Україна–Європейський Союз одним з пріоритетів діяльності є розвиток можливостей для поглиблення консультацій між Україною та ЄС у сфері врегулювання кризових ситуацій [5].

Факторний аналіз і прогнозування становить основу фундаментальної діагностики фінансового стану підприємства.

У процесі вивчення і оцінки фактори поділяються на дві основні групи:

- 1) які не залежать від діяльності підприємства (зовнішні або екзогенні);
- 2) які залежать від діяльності підприємства (внутрішні або ендегенні).

Зовнішні фактори кризового розвитку, у свою чергу, поділяються при аналізі на три підгрупи (рис. 1):

– соціально-економічні фактори загального розвитку країни. Серед них розглядаються тільки ті, які негативно впливають на господарську діяльність цього підприємства, тобто становлять загрозу його банкрутства;

– ринкові фактори. При їх розгляді досліджуються негативні для цього підприємства тенденції розвитку товарного (як за сировиною і матеріалами, так і за продукцією, що виробляється) і фінансового ринків;

– інші зовнішні фактори. Їх склад підприємство визначає самостійно з урахуванням специфіки своєї діяльності.

Внутрішні (ендегенні) фактори кризового розвитку також поділяються при аналізі на три підгрупи (рис. 2):

- пов'язані з операційною діяльністю;
- пов'язані з інвестиційною діяльністю;
- пов'язані з фінансовою діяльністю.

Банкрутство підприємств є результатом одночасної спільної негативної дії внутрішніх та зовнішніх факторів, частка кожного з яких може бути різною. Так, за оцінками спеціалістів, у розвинутих країнах із стійкою економічною і політичною системою до банкрутства на 1/3 причетні зовнішні фактори і на 2/3 – внутрішні.

Рис. 1. Система основних зовнішніх факторів, що обумовлюють кризовий розвиток підприємства

Рис. 2. Система основних внутрішніх факторів, що обумовлюють кризовий розвиток підприємства

Далі у табл. 2 проаналізовано основні проблеми в агробізнесі, їхні причини і симптоми.

Таблиця 2

Моніторинг і аналіз стану аграрного підприємства

Проблеми	Симптоми	Причини
Зовнішні	Зниження рентабельності	Менеджмент
	Падіння обсягів продаж при постійних цінах	Недоліки фінансового контролю
	Недоліки в бухгалтерській практиці	Високі затрати
	Недостатнє планування	Надмірна номенклатура продукції і послуг до реалізації
	Висока плінність управлінських кадрів	Недоліки маркетингу
	Зниження коефіцієнта покриття існуючого банківського боргу	Корпоративні придбання
	Більше часу менеджменту на вирішення «гарячих» проблем	Недоліки фінансової політики
	Погіршення структури оборотних коштів	Організаційна інерція
Внутрішні	Втрата клієнтів	Зрушення в ринковому попиті
	Підвищення розміру залучених коштів	Конкуренція
	Зниження рівня ліквідності	Негативна динаміка цін на товарних ринках
	Обмеження у рівні та умовах залучення зовнішнього фінансування	

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити про необхідність точно визначення причин конкретної проблеми і її залежності від фінансово-господарського становища господарства (підприємства) в цілому.

Ідентифікація масштабів кризового стану повинна містити аналітичні та прогнозні результати фундаментальної діагностики банкрутства і визначати можливі напрямки відновлення фінансової рівноваги підприємства.

У табл. 3 наведено критерії характеристик масштабів кризового фінансового стану підприємства, а також найбільш адекватні їм способи реагування (у тому числі відповідні системи захисту фінансових механізмів).

Таблиця 3

Масштаби кризового фінансового стану підприємства і можливі шляхи виходу з нього

Імовірність банкрутства за результатами діагностики	Масштаб кризового стану підприємства	Спосіб реагування
Можлива	Легка фінансова криза	Нормалізація поточної фінансової діяльності
Висока	Глибока фінансова криза	Повне використання внутрішніх механізмів фінансової стабілізації
Дуже висока	Фінансова катастрофа	Пошук ефективних форм санації (при невдачі – ліквідація)

Фундаментальна діагностика банкрутства дозволяє найбільш повно розгорнути картину кризового фінансового стану підприємства і конкретизувати форми і методи належного його фінансового оздоровлення.

Принципова необхідність введення постійного моніторингу поточної діяльності підприємства підтверджується тим, що керівництво отримує можливість адекватного аналізу проблем, які виникають, їх проявів та причин.

Наявність достовірної фінансової звітності є необхідною, але не достатньою умовою для такого аналізу, оскільки така інформація, як правило, надходить до керівництва тільки через деякий час після звітної дати.

Створення системи адекватного управлінського обліку з точки зору оперативності і повноти отримуваної інформації є іншою необхідною умовою постійного моніторингу стану підприємства. Така система дозволяє керівництву господарства отримувати інформацію у такому форматі й обсязі, які необхідні для:

- своєчасної діагностики симптомів і причин проблеми;
- вироблення точного плану своєчасного виправлення цієї проблеми.

Структура механізму антикризового управління сільськогосподарським підприємством (рис. 3), розроблена нами з урахуванням дій, спрямованих на реструктуризацію виробництва в залежності від різновиду криз.

Заходи виходу з кризи можна поділити на тактичні і стратегічні.

Тактичні (оперативні) заходи виходу з кризи можуть бути як захисними, так і атакуючими. Захисна тактика – це проведення заходів зі збереження, основу яких становить скорочення усіх витрат, пов'язаних з виробництвом і збутом продукції, утриманням основних фондів і персоналу (наприклад, скорочення частки накладних витрат; норм витрат усіх видів ресурсів; реалізація наднормативних запасів, товарно-матеріальних цінностей; проведення перепрофілювання виробництва; кадрові перестановки, звільнення персоналу; зміцнення дисципліни праці і виробництва; зниження дебіторської заборгованості). Атакуюча тактика – це проведення заходів реформаторського характеру (наприклад, зміна керівництва; проведення активних маркетингових досліджень; оновлен-

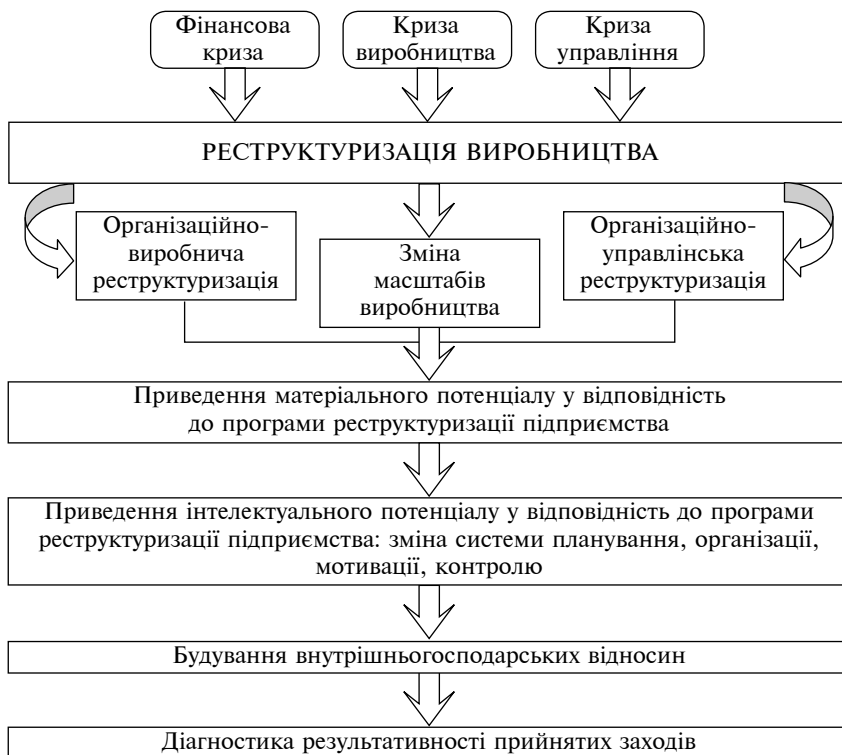

Рис. 3. Структура механізму антикризового управління сільськогосподарським підприємством

ня основних фондів; максимальне підвищення обсягів виробництва перспективних видів продукції; оновлення асортименту продукції; підвищення оборотності обігових коштів; скорочення норм витрат ресурсів усіх видів у результаті впровадження прогресивних технологій).

Стратегічні заходи полягають в аналізі й оцінці стану підприємств, вивченні виробничого потенціалу, розробці виробничих програм, розробці загальної концепції фінансового оздоровлення підприємства.

Проведений аналіз дає підставу стверджувати, що фінансовий стан сільськогосподарських підприємств залежить від поточних цін на насіння і посадковий матеріал, паливо-мастильні матеріали, основні засоби виробництва (трактори, сільськогосподарські машини, комбайни) та інші активи.

Великий розрив між цінами на вироблену сільськогосподарську продукцію і продукцію промислових підприємств не дає можливості проводити не тільки просте, а й розширене відтворення, що ще більше поглиблює кризовий стан підприємств аграрного сектора економіки.

Структурування та своєчасний вплив на різні види аграрних криз дасть можливість підприємству вчасно реагувати на зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі і створить передумови розвитку сільського господарства.

Список використаної літератури

1. Теория и практика антикризисного управления: учебник для вузов / Г.З. Базаров [и др.]; под ред. С.Г. Беляева, В.И. Кошкина. — М.: Закон и право; ЮНИТИ, 1996. — 468 с.
2. Гайворонська Ю.Є. Методичні основи функціонування механізму антикризового управління підприємством: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Ю.Є. Гайворонська. — К., 2006. — 18 с.
3. Чернявский А.Д. Антикризисное управление: учеб. пособие / А.Д. Чернявский. — К.: МАУП, 2000. — 204 с.
4. Антикризисное управление: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Модуль 11 / В.И. Кошкин [и др.]. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 560 с.
5. План дій Україна-Європейський Союз на 2005–2007 рр. / Європейська політика сусідства // <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/ukrainaes2007/4/5.html>

Надійшло до редакції 2.02.2010.